

بورش - جاۋاپكەرلىك ارقالاۋدى كۈشەيتىپ، جاڭالىق اشۇعا، سەرپىلىس جاساۋعا باتىل بولىپ، دۇنيە جۇزىندە ماڭداي الدى عارش ايلاعىن قۇرۇعا قۇلىشىۋ كەرەك

(باسى 1- بەتتە)

سوڭنان شي جىنپىڭ ىلگەرىندى ـ كەينىدى عارش اساپتارمن قۇراستىرۋ، سىناۋ زاۋود ۇيسە جانە راكەتانى گورىزونتال سىناۋ، پەرىپەندىكۇلبار ـ لىق قۇراستىرۋ ـ سىناۋ زاۋود ۇيسە بارىپ، مىنـ دەتكە داينىدالۇعا قاتىستى جامعاىلاردى جان ـ جاقىتى ۇعىستى.

(باسى 1- بەتتە)

كەيىن جىڭدىيغا بارىپ قىزمەت سىستەدى، ”از جىلى جىڭدىڭ اۋدانى وسىندا كەلىپ تۇقىم جەنلـ دىرەدى، قازىر تۇقىمىڭ تارماق ـ جۇيەلەرى انا ـ عۇرلىم كەمەلدەنە ءۇستى“ .

جالاك تۇقىم جەتلىدىرۋدەن تۇقىم شارۋاشـ لمىنىڭ تۇتاس كاسىپ تىزبەگىنە بۇرىلىس جاساۋعا دەيىن بىرگە يىڭلىكتەنئۇ تۇعىرى دا كۇن سايىن كە ـ مەلدەندى. ۇستىدە جامعاىدى تانىستىرعان ياڭ ۇيساي اكادەمىيەك تۇقىم شارۋاشلىغىنىڭ 1.0دەن 3.0 ساتعا دامىغاندىغىن تەبىرەنە سۇرەتتەدى.

”مەن نانغان علمىي زەرتتەۋ، تۇقىم جەنلـ دىرۋ سىستەرىنە باستان ـ اياق نازار اۋدارىپ كەلە ـ مىن، علمىي جوسپارلاپ، جەدەل ىلگەرلەتتىپ، بۇكىل ەلگە قىزمەت ەتەتىن نانغان گۇپكۇن قۇرۇپ شىعۋ كەرەك“، ـ دەدى باس شۇجي شي جىنپىڭ تەرەڭ ماماندا، ـ ”بۇل ءىس جۇڭخۇا ۇلتىن اسراپ ـ باعاتىن ستراتەگىيالىق مانگە يە “.

جۇڭگونى كىم باعادى دەگەن ماسەلە بۇرىن قىيىن ماسەلە بولپ كەلدى، سونداي ـ اق بۇگىن مەن مەرتەك دە استە بوساڭسىتۇعا بولمايتىن كەلەلى تاقىرىپ، باس شۇجي وسى ءىستى اۋزىغا لىپ: ”جۇڭگونىڭ تۇقىمىن ءوز قولمىزدا مىقتاپ ۇستا ـ عاندا عانا، جۇڭگونىڭ اس ـ كەسەسىن ورنىقتى ۇستاۋعا بولادى، سوندا عانا استىق حاۋپىسىزدـ گىن جۇزەگە اسرۇعا بولادى. تۇقىم قاينارىن دەرەيس ەگەڭرەۋدى ورنىداساق، تۇقىم شارۋا ـ شلىعى علم ـ تەخنىكاسىندا ءوز كۇشىمىزگە سۇ ـ يەنىپ، ۇلەتتەنە الامز“ .

سول اتىزدا ۇرىپاقتار بويى ءۇمىت تۇقىمى سەبىلۇدە 4 جىلدىڭ الدىندا نانغانا بارعاندا، باس شۇجي شي جىنپىڭ اتىىز باسىندا يۋان لۇڭيىڭ مىرزانىڭ كۇرىش تۇرالى ايتقاندارىنا قۇلاق تۇرگەن ەدى. وتكەن سىتەر الى كوز الدىندا، ”گىز اعا بۇين علم ـ تەخنىكا قىزمەتكەلەرلەرىنىڭ رۇحىن اسقاقىتاتۇبىىز كەرەك، يۋان لۇڭيىڭ جولداس ونەگە. ءىس جۇزىندە ول سياقتى باس الھاي جاباللىقىەن سىتەپ، ءۇن ـ ءۇنىسىز ەگبەك ەتىپ، ۇزاق بارىستا شىڭدالىپ، ۇزاق ۇاقىت ۇلەس قوسقاندار قانشاما“ .

بۇداناستىرىلغان كۇرىش اتاسى يۋان لۇڭيىڭ، وسەيدىك تۇقىم قۇالاۋ، تۇقىم جەتلىدىرۋ مامانى شىبە خۇا ـ ان، جۇگەرى تۇقىمىن جەتلىدىرۋ ماما ـ نى چىڭ شياڭيۇىن، جۇڭگو تىغىز بۇداناستىرىلـ مان جۇگەرى اتاسى لي دىڭخاي، جۇڭگو زىياندى جاندىكتەرگە ءىوزىمدى ماقىتا اتاسى گو ساندۇي، قاۋىن ـ قارىىز پاتىشاسى ۋ مىڭجۇ... بارلىعى سىتىق سۇيسىپەنشلىكتەرىمەن وسى ارادا زەدەرىن قالدردى.

ەكسكۇرسىيالۋا اياقتاپ اۆتوكولىكپەن اتناناردا باس شۇجي ياڭ اكادەمىيەك: ”جۇڭخىز وتە اۋىر، تابىسقا جەتىڭىز!“، ـ دەدى.

تاياۋ ماڭداىى ءبىر عىمارات جۇڭگو تەڭىز ـ مۇحيت داشۇەسىنىڭ سانيا تەڭىز ـ مۇحيت زەرتتەۋ ورنى. باس شۇجي شي جىپىيڭ وسى ارادان ءبىر توپ شىنخايلىقتارمەن كەزدەستى.

كەڭسىتىك، ەلم، جەر، تەڭىز بارلىغىندا دارنـ دىلار الدىدا ءجۇردى. علمىي زەرتتەۋمەن دەن قويا اينالىسقان ولار باس شۇجيگە ۇلتىڭ كۇلدەنۇن ىلگەرىلەتەتىن شىنجايدىڭ كۇش ـ قۇاتىنمان مالـ مەت بەردى.

”شىنحاي 1 ـ ءنومىرلى“ جۇمىسى تۇعىرى شالىقار تەڭىزدەگى” قايق“. بەينە ەكران ارقىلى جەلدە بايلانسى جاساغاندا، بىىك لىنىگەن ”جاسىل تەڭىز، ادال جۇرەك، ەنەرگىي ارقىلى وتان ءۇمتىن اقتايىق“ دەگەن ءىموز جازىلغان كەرمە تۇ شىنجايلىقتاردىڭ قىزۇ نىتانسى ايگىلەپ تۇر. ”تەڭىز ـ مۇحيتقا مەن ەجەلدەن كوڭىل ءبولىپ كەلمەن“. فۇجوۋدا شي جىپىيڭ جولداس ”تەڭىزدەگى فۇجوۋ“ قۇرۇ ستراتەگىيالىق ويىن العا قويدى، فۇجيان ولكەسىنە بارعاننان كەيىن ”تەڭىز ـ مۇحيتتا قۇاتى ولكە“ ستراتەگىياسىن العا قويدى. كەيىن كەلە ورتالىققا بارىپ قىزمەت

قىزۇ قول شاپالاق ءۇنى شىنىدە شي جىپىيڭ عارش ايلاعىنداى كوماندىر ـ جاۋنىڭگەرلەردىڭ ۋاكىلدەرىمەن نىقالىسپەن كەزدەسىپ، كوپىشلىكپەن بىرگە ەستەلىك سۇرەتكە ءۇستى. شي جىپىيڭ بىلاي دەپ باسا دارپىتەدى: ۇنىچاڭ عارش ايالا ـ عى ەلمىزدىڭ جاڭا بۇين ۇلكەن قوزعاۋشى كۇش تاسھال راكەتاسىن ۇشىرۋ الاڭى، ەلمىىزدىڭ

سىتەگەننەن كەيىن، تەڭىز ـ مۇحيتتا قۇاتىنى ەل قۇرۇدى ورتاعا قويدى. باس شۇجي شي جىپىيڭ تەرەڭ تولعانىسپەن بىلاي دەدى: ”وسىزاماندا ـ مان مەملەكەت قانداي بولادى، قۇرلىقتا قۇاتىنى ەل عانا ەمەس، تەڭىز ـ مۇحيتتا دا قۇاتىنى ەل، قۇرلىق ـ تەڭىزدە بىردەي وسىزاماندىغان قۇدد ـ رەتتى ەل“ .

”وزىمىز جاساعان جابدىقتارمەن ءوز مۇنايە ـ مىزدى، تايىعى گازىمىزدى اشىپ، ەنەرگىيامەن ءوزىمىزدى قامداۋ مولىشەرىن جوعارىلاتىپ، ەنەرگىيا حاۋپىسىزدىگىمىزدى قامتاماسىز ەتەمىز. بۇل ستراتەگىيالىق مانگە يە ءىس“ .

”جاساۋ دەڭگەيى تەڭىز ـ مۇحيت جابدىقتارد ـ نان ايگىلەندى. جۇڭگو جاساۋ كاسىبن، ءىسوز جوق، ءوز قولىندا يگەرۋى كەرەك. ءبىر مىللىارد 400 مىلليوننان استام حالقى بار ءىرى ەلدە باسقا ـ لارعا سۇيەنئۇگە بولمايدى، تەك وزىمىزگە سۇيە ـ نىپ، ءوز كۇشىمەن ءومىر ءسۇرۇ رۇحىن ساۋلەلدەـ دىرۋىمىز كەرەك“.

100 جىلدىق وزگەرىستە استىق حاۋپىسىزدەد ـ گى، ەنەرگىيا حاۋپىسىزدىگى مەرەكىشە ماڭىزدى. ”وزىنە سۇيەنئۇ“ سىندى ستراتەگىيالىق تاباندىلىق ”رەفورـ ما جاساۋدىڭ، ەسىك اشۇدىڭ سىناق اتىىزىندا“ قىزمەت تەكسىەرگەن العاشقى كۇنى بەرىلگەن ايقىن ينفورماتسىيا بولدى.

باس شۇجي شي جىپىيڭ شىن نىقالىسپەن بىلاي دەدى: ”گىزدىڭ اشىق قاقپامىز ماڭگى ايقارا اشلادى، سونمەن بىرگە، ءىموز جوق، كوڭىلىمىز ـ دى ورنىقتىرىپ، بار نىتا ـ پەيىلمىزبەىن ءوز جولـ مىزبەىن ءجۇرۇۋىمىز كەرەك، ونىڭ ۇستىنە مىناداي سەنىم ورناتۇمىز كەرەك، اتاپ ايتقاندا، ءوز سىتەرد ـ مىزدى، ءىموز جوق، چاقىسى سىتەپ، دۇنيە جۇزىندەگى ۇلتتار قاتارىندا قاسقاىپ تۇرۇۋىمىز كەرەك“.

تەڭىز دەڭگەيىىنەن 1867 مەتر يىيىكتىكتە: ادام مەن تايىيعاتنىڭ جىكاياسى
”بۇرىندارى قازىنالى تاۋدا وتىرسا دا قۇر قول وراتاتىن، قازىر قازىنالى تاۋدان مول تابىسقا كەنەلىپ وتىر“

”بۇلت ايىمىپ اي ساۋلەسىن توككەنن كىم كورىمەگەن، تۇنىق اسپان، تەڭىز سۇى وزگەرىمە ـ گەن ەجەلدەن“ .

حايىنان سىتىق بەلدەۋلى جايڭىرىلى ورمان مەملەكەت باقشاسىندا تاۋ ورمانى بىتىك ءوسىپ، ادام جانىن جاي تاپتىراتىن جاسىل لەپ بەتتى ايمالـ لايدى. 4 ـ ايدىڭ 11 ـ كۇنى باس شۇجي شي جىپىيڭ اۆتوكولىككە وتىرىپ يرەلەڭدەگەن تاۋ جولدارىن بويلاپ، ۇجشان اۋماعىنا كىردى.

زەڭگىر كوككە بوي سوزعان بايىرىعى اعاشـ تارعا قاراساڭىز، ءجىي وسكەن اعاش جاپىراقتارى اراسىنان كۇن نۇرى توكىلىپ، الا ـ قۇلا اعاش دىڭىشىڭ اياسىلز وتكەن ۇاقىتقارعا كۇا بولپ تۇر ـ عانىن كورەسىز.

”بىرگە جۇرگەن ءبىر كىلومەتر جولدا باس شۇجي باياۋ ايباڭدادى“. تانسىتىرئۇعا جاۋاپتى بولغان باقشا ءئۇسىندىرۇشىسى ەستە تەرەڭ قالغان ساتتەردى بايانداپ: ”ول كىسى اندا ـ ساندا كىند ـ رىپ، ماڭىنداى اعاشتاردى قاداعالاپ، ۇلى تايىيعاتـ تىڭ ۇنىنە قۇلاق سالدى“ ، ـ دەدى.

”كەڭسىتكەنگى باقشا“ ايرىقشقا قۇلىپىرعان، قۇس ۇياسى، كوبەلەك اعاش، تامىر اراسىنداى تاس، جايڭىرىلى ورمان ءبارى ـ ءبارى ارالاسىپ كەتكەن... مۇندا تايىيعي جابدىق تا، كەلىستى كورـ كەمەدىك تە بار. باس شۇجي شي جىپىيڭ ەرىكىسىز ـ دەن اسەرلەنىپ: ”وسمىدىكتەردىڭ علمى جاپلىلاسـ تىرۇ سارايى ەكەن عوي!“، ـ دەدى.

”حايىنان سىتىق بەلدەۋلى جايڭىرىلى ورمانى تەك حايىنانعا عانا ءتان ەمەس، بۇكىل ەل خالىقنا ءتان، جەرى شارىنا ءتان، مەملەكەت قازىناسى“ .

پارتيا 18 ـ قۇرلتايىنان كەيىن ۇلكەن تارىخ كوزقاراسىنا يە ەكولوگىيانى قورعاۋ قىزمەتى ءىرى ەلدىڭ ماڭىزدى سىنە اينالدى. مەملەكەت باقشا ـ سى ءتۇزىلىسى رەفورماسى كۇن تارتىپكە ەنگىزىلدى:

تەرەڭ كەڭسىتىكتى بارلاۋداى ماڭىزدى قامالى، ەلمىزدىڭ عارش جۇيەسىندە مەرەكىشە ماڭىزدى ورنىعا جانە رولعا يە. ”ەكى بويى، ءبىر جاساندى سەرىك“ رۇحىن، عارىشقا ادام لىپ ۇشۇ رۇحىن زور كۇشپەن اسقاقتانىپ، دۇنيە ءجۇزى عارش سىتەرىنىڭ دامۋ الدىڭعى شىبىن بەتكە ۇلعا، مەملەكەتتىڭ عارش كەلەلى ستراتەگىياسى قاجەتتىن بەتكە ۇلعا تاباندى بولپ،

پارتيا 18 ـ كەزەكتى ورتالىق كومىتەتنىڭ ءۇشىنشى جالپى ماجلىسىندە مەملەكەت باقشاسىن قۇرۇ ءتۇزد ـ لىسى تۇڭغىش رەت العا قوبىلىپ، 2015 ـ جىلى تۇ ـ يىندە سىناق ەتۇ باستانلپ، 2021 ـ جىلى 1 ـ توپتاعى 5 مەملەكەت باقشاسى رەسىمي قۇرىلدى.

”كەزىندە زور مولىشەردە بولات ـ تەمىر قورىتئۇ ءۇشىن، اعاشتاردىڭ ءبارىن كەسىپ تانىستا ـ دى. كەيىن ەكونوميىكانىڭ ارتئۇ ءۇشىن، كەيى جەرلەر بوداۋ بەرۇدەن تايىنبادى. تايىيعاتنىڭ تاعـ دىرى ادامزاتپىنە تىغىىز قاتىستى. ءىىز تارىخ ءۇشىن، ۇلت ءۇشىن جۇمىس سىتەپ وتىرمىز. بۇل قىزمەتكە حايىنان تۇرىغىسىنان عانا قاراماۋ كەرەك“.

شۇيمان اۋلى ماۋنا قىستاعى تاۋ قوينائۇنىدا ـ عى ليزۇ قورجاسى. قىستاقتا مەملەكەت باقشاسى شەكارا سىزىعى بار. باقشا ءىشى قورجانىڭ ورمان اتىىزى؛ باقشا سىرتى قىستاق تۇرىغىندارىنىڭ ءۇيى. قىستاق تۇرىغىندارى وزدەرىن ”باقشالىقتار“ دەپ اتايدى.

وتكەندە كەدەي تۇرمىس كەشىرگەن. ولكە بولپ قۇرىلغان كەزدە حايىنانىڭ 17% جان سانـ نىڭ نىشەر اس ماسەلىسى شەشلىپەگەن، ورتا بولكە تەگكى تاۋلى رايوندا، اۋەلى، ورتەڭگە گەنى سالاتىن. كوپ جىلداردان بەرى اتتاپ شىعۇعا كەل ـ مەيتىن اسقار تاۋ بياۋ جولىنا كەدەردىگىل جاسادى. بۇگىن تاماشا تۇرمىسى كەشىرسە دە اش كۇندەر ەستەرىندە تەرەڭ قالغان قىستاق تۇرىغىندارى الى دە قىستاقنىڭ جول شەتىنىن ”بىرگە سالغان استىق قامباسىن“ قالدىرىپ، استىق جىۋدا.

باس شۇجي شي جىپىيڭ جاقىنداى ءڭىىلە قاراپ: ”بۇرىندارى قۇرساق توپمايتىن شىعار؟“، ـ دەدى.

”ئاۋلى جەر كوپ، ەگىستىك جەر از. قازىر ورمان اراسىنداى ەكونوميىكانى دامىتىق، ورمان اراسىنا جەمىس اعاشى، شاي گەگىلىپ، قۇس، مال جاپىلادى، تۇنىق سۇ، جاسىل تاۋدىڭ ءوزى باعا ـ لى بايلىق“ ، ـ دەدى جەرگىلىكتى ورنىنداى جاۋاپـ ىتى جولداس جاۋاپ قايتارىپ.

باس شۇجي: ”تۇنىق سۇ، جاسىل تاۋ — سۇ قويد ـ ماسى، استىق قامباسى، بايلىق قازىناسى، كومىر قىشقىل گازى قامباسى“ ، ـ دەپ تەرەڭ اتاپ كورىستى. قىستاقتىڭ سامالىدىغىندا اۋلىداسىتار ەگىس جۇـ مىستارىن اقىلداسىپ جاتتى.

”ياس شۇجي سالەمەتسىز بە! قىستامىمىزعا كەلىپ قوناق بولۇڭىزدى قارسى الامىز“ .

”كەلىڭدەر، بىرگە وتىرايىق، وزدەرىڭىزدى تانسىتىرىڭىزدار“ ، ـ دەدى باس شۇجي شي جىپىيڭ

كوزدەرىنەن مەيىرىم مۇنداالاپ. ”مەنىڭ اتىم ۇلك جى ـ ۇلك، اۋىلعا قايتىپ شارۋاشلىق قۇرعان جوعارى مەكتەپ بىتىرگەن وقۇ ـ شىمىن“ ، ـ دەدى كۇنگە كۇيىپ قارايسىپ كەتكەن جاس جىگىت الدىمەن. نىڭ اۋىلعا قايتىپ دىقان بولغان كەشىرمەسى وسى جىلدارى كورىشى اۋىلداى كوپتەگەن جاسىى اسەرلەندىردى.

”مەنىڭ اتىم ۇلك جىيىۋ، قىستاقنىڭ ەكولوگىيا ـ لىق ورمان قورعاۋشىسىمىن. تاۋعا بارىپ قۇستار ـ دىڭ سايراعانىن تىڭداغاندى مەرەكىشە ۇنانامىن، تۇنىق سۇ، جاسىل تاۋ مەنىڭ دە اس كەسىم“ .

”كىيىبوندى كەزىكتىرەسىڭىدەر مە؟“ ، ـ دەدى باس شۇجي وسىدان بۇرىن حايىنان سىتىق بەلدەۋلى جايڭىرىلى ورمان مەملەكەت باقشاسىندا ەستىگەن قۇرىپ جوعاۋعا تايادى دەگەن جايۋانات گىيىبون جولىندەگى ءىستى ەسكە لىپ، ”سانى كو ـ بەيدى، 36 بولدى“ .

”ورمان قورعاۋداى كىرسىڭىز قانداي؟“، ”بۇل اقشانى كىم بەردەي؟“، ـ دەدى باس شۇجي شي جىپىيڭ قىستاق قازىناسىنىڭ شىعىسىنان فوتوۋولت كاسىپ سالاسىنىڭ دامۇنا دەيىن ءبىر ـ بىرلەپ سۇراپ.

باس شۇجي قىستاق تۇرىغىندارى لەبىز بىل ـ دىرگەندە اۋىزعا العان ۇبالشاق، كەدەيلىكتەن اربىلغان وتباسىن ەسىندە ساقىتايتى، ”اۋقاتتانئۇعا باستاماشى ۇلك جىۋشىياڭ، ءبىر ـ ەكى اۋىز لەبىز ءبىلدىر“ ، ـ دەدى ونى شابىتتاندردا.

بورش ـ جاۋاپكەرلىك ارقالاۋدى كۇشەيتىپ، جاڭالىق اشۇعا، سەرپىلىس جاساۋعا باتىل بولپ، وسىزاماندىغان عارىشقا ۇشىرۇ قۇاتىن جاپىياي جوعارىلاتىپ، دۇنيە جۇ ـ زىندە ماڭداي الدى عارش ايلاعىن قۇرۇعا قۇلىشىئۇ كەرەك.

شى جىپىيڭ بىلاي دەپ باسا دارپىتەدى: بەل ـ گىلەنگەن ورنالاستىرۇلارعا ساي، بىيل ەلمىز كە ـ

”بالام وقعاندا كۇندە ۇايمىدايتىنەىن. 2013 ـ جىلى وتباسىمىز كەدەي وتباسى قاتارىنا ەنگىزىلدى. بۇ ـ رىنعى كەدەي تۇرمىسقا قايتا ورالعىم كەلمەيدى. پارتيا مەن ۇكىمەتنىڭ كومەكتەسىپ، سۇيەمەلدەۋىنـ دە شۇيمان ۇلكەن جاپىراقتى شايبىن كەتىم...“ ، ـ دەدى باس شۇجيگە قاراپ، اڭگىمەنىڭ تىبەگى اعىمـ تىلغاندا ۇلك جىۋشىياڭ جەلىنىپ، ”بىلتىر شاعىن اۆتوموبىل ساتىپ الدىق“ ، ـ دەدى.

مۇنى ەستىگەندە قىستاق تۇرىغىندارى تۇگەل شاتتاندى. باس شۇجي ونىڭ قۇانىشىنا ورتاقتا ـ سىپ، دىستىق نىقالىسپەن جەڭىل اۆتوكولىك ساتىپ الدىڭىز با، الدە شاعىن جۇك اۆتوكولىگىن ساتىپ الدىڭىز با دەپ سۇرادى ءارى وسى اڭگىمەلەردەن قىستاقلىق وزگەرىسىن اۋىزعا الدى.

”مەن دە 21 قىستاق تۇرىغىنىنىڭ كەدەيلىكتەن اربلۇنا جەتكەكسىلىك ەتىم. ەلمىىز بايىپ، خالىق قۇدىرەتتەندى، تۇرمىسىمىز بارعان سايبىن جاقسار ـ دى!“، ءىموز اياقتاسامەن، قىستاق تۇرىغىندارى شاپالاق سوقتى.

قىستاق تۇرىغىنى ۇلك جىڭجۇ اۋىل ـ قىستاقنى گۇلدەندىدرئۇ قىزمەت اترەتىنىڭ كومەگىندە كەشكى مەكتەپتە وقىپ، باعىمشلىقپەن اينالىسىپ، شاي گەپ، تاغى قىستاق ەكى كومىتەت باسشىلىق القاسنىڭ مۇ ـ شىسى بولغانىن ايتتى. باس شۇجي شي جىپىيڭ وعان جاپىدارى بەينەدە: ”قازىر كەدەيلەردى سۇيەمەلـ دەۋگە قاتىستى كوپتەگەن جىكاييالاردا وسىنداى تا ـ بىستى وزگەرىىستەر بار“ ، ـ دەدى.

گاۋ لى شۇيمان اۋىلى اۋىل ـ قىستاقنى گۇل ـ دەندىدرئۇ قىزمەت اترەتىنىڭ باستىعى، ماۋناۋ قىستا ـ عىندا تۇراتىن ءبىرىنىشى شۇجي. ول مالىمەت بەرىپ بىلاي دەدى: ”گىىز جاقىندا 1867 قۇرىلىس ەڭبەككۇشى سەررىكتەستىگى اتتى ءبىر قىستاق كا ـ سىپورىنىن قۇردىق“ .

1867 مەتر، بۇل ۇجشاننىڭ تەڭىز دەڭگەيـ مەن بىيىكتىگى. قىستاق تۇرىغىندارى ۇلى تاۋعا مەيىر ـ ماحاببات ورناتىپ، وسىنداى قاراپايىم ءتاسىل ارقىلى تەرەڭ سۇيسىپەنشلىكتەرىن بەينەلەگەن.

”بۇل قىستاق دەسە دەگەندەي گۇلدەنىپ ـ كوركەيىپ كەلەدى ەكەن. كەدەيلەردى سۇيەمەلـ دەۋ مەن گۇلدەندىرۋدى ۇشتاستىرئۇ كەرەك، ءبىر جاعىنان، كەدەيلەردى سۇيەمەلدەۋ جەتىستىگىن بە ـ كەمدەۋ، ەندى ءبىر جاعىنان، گۇلدەندىردۇدىڭ ال ـ عاشقى قادامىن تاستاۋ كەرەك. وتكەندە قازىنالى تاۋدا وتىرسا دا قۇر قول وراتاتىن، قازىر قازىنالى تاۋدان مول تابىسقا كەنەلىپ وتىر. ۇلكەن جاپىراق ـ تى شاي دامىدى، كەلەسى قاماددا ەكولوگىيالىق سا ـ ياحاتتى دامئۇ كەرەك. اۋىل ـ قىستاقنى گۇلدەنـ دىرئۇدە كاسىپ سالاسىن ەكولوگىيالاندىرئۇعا جانە ەكولوگىيانى كاسىپ سالالاندىردئۇعا كۇش سالاۋ كەرەك. سوندا بۇل جەرىن بولاشاققا يە بولادى“ .

اتىزدى كومەكرەگەن كوگاري شالعىن، تاۋ باۋرايىن بولەدى جاسىل تۇسكە سايالىقتىڭ ەندى ءبىر بۇيىرىندەگى ۇزىن كارىديور، لى قامقاسى، لى قىشى بۇيىمدارى، اعاش قابىعى كەزدەمەسى كوزدىڭ جاۋىن الادى. نەبارى 7 جاسار ۇل بالا كىشىكەنتايىنان اجەسىنەن قامقا توقۇدى ۇيرەنگەن، وقۇدان قايتىسىمەن ول قىزىل تاۋا بولپ جۇگـ رىپ جەتتى.

توپ ـ تومپاق كىشىكەنە قولى قامقانىڭ ۇستىنـ دە جۇپتىكىگەندە، ول جۇرتنىڭ نازارىن اۋداردى. باس شۇجي ەڭگەيىپ، ونىڭ ”توعىز پەرى توقما ـ شى قىز تىرشلىك دۇنيەسىنە كەلىپ، لى قامقاسىنىڭ 3000 جىلىن باستادى...“ دەگەن ولەڭدى جاتقا ايتقاننى تىڭدادى.

ودان ەر جەتكەندەگى ارمانىن سۇراعاندا بالاقاي: ”اجەم سىياقتى بولامىن“ ، ـ دەپ ساقى ەتە ءئۇستى. ”جارايسىڭ! بەيزاتتىق مادەنىي مۇرالار جۇڭخۇا ۇلتىنىڭ قولونەر كاسىبى ءارى ءدامتۇرلى، ءارى جاڭاشا“ .

قىستاق الاڭىندا رىتەي ويناقى بامبۇك سىرىق ءبىيى وينالىپ، تامىلجىعان سىبىزعى ءۇنى قۇلاققا

ڭسىتىك بەكەتتىن قۇرۇ مىنىدەتىن ورنىنداپ، تىبانجىۋ 4 ـ ءنومىرلى، 5 ـ ءنومىرلى جۇك تاسى ـ مالى ەلم كەمەسى جانە ۇنىتيىان، مىڭتيىان تا ـ جىرىيە بولمەسى ۇنىچاڭ عارشى ايلاعىنان كە ـ ڭسىتىككە كوتەرىلەدى. دەن قويا داينىىدالىپ، دەن قويا ۇيىمداستىرىپ، دەن قويا اتقارىپ، ۇشىرئۇ مىندەتنىڭ تايىستى ورنىدلانۇنا شىنايى كەپىلدىك ەتىپ، پارتيا 20 ـ قۇرلتاينىنىڭ جە ـ ڭسىپەىن اشلىئۇىن ءىس جۇزىندىك ارەكەتپەن قارسى ائۇ كەرەك.

جاڭ يىۋشيا قاتارلىلار قىمىلعا قاتىناستى .

ۇرىلادى، جاپىراق تا مۇزىكا اسپابىنا اينالىپ، اسەم اۋەن اۋەلەنگەن. باس شۇجي شي جىپىيڭ: ”ۇلى تايىيعات قۇشاعىندا جاساپ، ءبىر تۇلعاعا اينالدى دەگەن وسى“ ، ـ دەدى تەبىرەنە.

وسى رەت كەلگەنىمدە اۋىلداسىتاردىڭ تۇرىم ـ سىنى كورىپ، ادام مەىن تايىيعاتنىڭ جارساىمدى بىرگە ءومىر سۇرگەن جىكاييالاردى تىڭداماقتىن. ”كوممۇنىستىك پارتيا بارلىق زەيبى ـ زەردە ـ سىن بۇقارانىڭ تاماشا تۇرمىسى وتكىزۇنە جۇمىسا ـ دى. جاقسارعان سايبىن جاقسارا بەرۇ كەرەك، استە كىندىرۇگە بولمايدى“ .

”تۇتاس جۇڭگودا وسى ءبىر عانا سىتىق بەل ـ دەۋلى جايڭىرىلى ورمان مەملەكەت باقشاسى بار. كەلەسى قاماددا مەملەكەتتىنىڭ ۇلكەن نىساناسى مەن ءبىزدىڭ كىشىكەنە نىسانامىزدى توعىستىرىپ، قورعاۋ بارىسىندا دامۇدى، ەكولوگىيانى قورعاۋدى، جاسىل دامۇدى، خالىق تۇرمىسىن جاقسارتۇدى بىرلىككە كەلتىرئۇ كەرەك“ .

” كوپكە دەيىن جۇزدەسىپەگەن جۇزدەسۇدى اڭسايدى، جۇزدەسىكەن سايبىن جۇزدەسۇدەن تاذ ـ بايدى“. اۋىلداسىتار انىمەن قىردان ـ قىرعا ۇزاتىپ سالىدى.

جەر اۋدانى 114.78 شارشى كىلومەتر : تەڭىزگە جانە قۇرلىققا قاراي كەڭەيىۋدىڭ جىكايياسى
”بۇكىل ەلدىىڭ كەلەلى جامعاىسىنان ورنىدى ءداپ باسىپ تاۋىپ، ۇيلەسىمىدىلىگىن كۇشىيـ تىىپ، ءءال بولۇدى“ قۇلىشىنا ورنىنداۋ كەرەك

ياڭيۇ حايىنانعا ورنالاسقان، ءبىر تەرەزەسى. 1992 ـ جىلى ولكە قۇرىلىپ، ەكونوميىكالىق مەرەكشە رايون بەلگىلەنگەن دامۇدىڭ قىزۇ تولقد ـ نىندا ياڭيۇ ەكونوميىكالىق اشۇ رايونى قۇرىلىپ، ەلمىزدەگى تۇڭغىش شەتىل ساۋداگەرلەرى قارجى قوسىپ تۇتاستىرىپ اشاتىن، قورعامالى باجى اۋىما ـ عى ساياساتىنان يىڭلىكتەنەتىن مەملەكەت دارەجەلى اشۇ رايونىنا اينالدى.

30 جىلدا قاجىرلىقپەن شارۋاشلىق قۇردى. قۇنارسىز جەر تىڭخان تۇلەدى. 4 ـ ايدىڭ 12 ـ كۇنى تۇستەن بۇرىن باس شۇجي شي جىپ